

Це постать з нашої історії, про яку ніби знають усі і ніхто конкретно нічого не знає, принаймні у нашому районі. Про часи володарювання графа Уварова свідчать місце поховання дворянської сім'ї та величезні дуби, які залишились на території колишнього маєтку.

* * *

1. Яценко В.Й. Твої люди, Ємільчинщина. - К.: 2004. - С. 5-6.
2. Яценко В.Й. Володіння графа Уварова. - Новоград-Волинський : Новоград, 2008. – С.13-32.
3. Ємільчинська районна державна адміністрація 85 років Ємільчинському району. - Новоград-Волинський : Новоград, 2008. – С. 2-3.
4. Яценко В.Й. Народна трибуна (Ємільчине). - 2008. - 15 лют.

*о.ЮрійМицик, (м.
Київ)*

УКРАЇНСЬКІ ПОДІЇ 1665 Р. У ОПИСІ ПОЛЬСЬКОЇ ВІРШОВАНОЇ ХРОНІКИ

Віршована хроніка (1682 р.) є унікальним джерелом з історії України. Цю пам'ятку ми виявили у польських архівосховищах ще у 1978 р. і умовно назвали "Віршованою хронікою" (далі - ВХ)(1). Це значна за обсягом хроніка - поема містить у собі опис подій 1648-1681 рр., хоча її автор робив часом глибші історичні екскурси. Незнаний автор був жителем Поділля, тому ВХ можна назвати й "Подільським літописом". Цей автор був шляхтичем, ревним католиком, колись можна буде навіть встановити його ім'я, оскільки він говорить про себе як активного учасника ряду подій середини — другої половини XVII ст. на території Речі Посполитої, насамперед на Поділлі. Він брав участь у битвах під Берестечком (1651), Опочним (1655), Чудновим (1660), воюючи зокрема під прапорами коронного гетьмана Станіслава Лянцкоронського, боронив і Краків від шведів у складі війська Стефана Чарнецького і т. д. Загальна історична концепція автора ВХ, його вороже ставлення до національно-визвольного руху українського народу, характерні риси його творчої манери як талановитого поета нами вже були висвітлені раніше (2), тому тут не будемо на цьому детально запинятися. Підкреслимо, що і у наведеному нижче фрагменті автора ВХ аж переповнює ненависть до українських повстанців, він не шкодує для них найобразливіших слів, відносить повстанців до слуг диявола, називає їх "казуками" (в українській мові цим словом називають гадюку та шкідливих жуків), називає Дорошенка Юдою і т.д. Так само він трактує і кримських татар і ногайці в ("шайтанські вов-

ки" тощо), особливо коли вони підтримували українських повстанців. Як глибоко релігійна людина, всі важливі сюжети свого твору, автор завершує своєрідним рефреном: заклик до Бога помилювати живих і мертвих, невільників, гребців на турецьких галерах.

Улюбленим прийомом автора ВХ є обігрування імен та прізвищ. Зокрема він обігрує прізвища гетьманів Тетері («тетерев», «глухар», тобто «глуха тетеря», який є багатим, має «великі яйця», тобто мішки з золотими грішми і скарбами), Богдана Хмельницького («Хміль»), Юрія Хмельницького («Хмелик»), Петра Дорошенка («Доруш», тобто натякається на дієслово «рушити, руйнувати»; цього гетьмана автор ВХ називає також «пугачем», «кудлачем»), причому «Дорош» - пугач кричить «Пугу» як запорозький козак. Так само він трактує полковників: брацлавського - Василя Дрозда (Дрозденка) й уманського - Григорія Білогруда, сотника Шпака. Дії Дорошенка він розглядає як логічне продовження дій Богдана Хмельницького, тобто Національно-визвольної війни 1648-1658 рр.: те, що Хміль захмелив, його син Юрій прихмелив, а Дорошенко дорушив. Оскільки кілька прізвищ походять від назв птахів, автор ВХ дав волю своїй фантазії, подає опис битв, як протиборства між добрими й поганими птахами. На одному боці «пан-орел», «орли» (натяк на короля Яна Казимира і орла на польському гербі), «яструби», а на другому боці - «білогруди», «шуліки» (слово *świk* має також образливе значення — "каплун", тобто кастрований півень), "злі яструби", "дрозди", шкідливі "горобці", "коноплянки", "зозулі" тощо.

Це яскраво виявилось і у описі ним подій на Правобережній Україні, переважно на Поділлі, у 1665 р. (автор ВХ дещо помиляється у хронології, даючи ряд подій не 1665 р., а 1666 р.). Тут мова йде про фінал гетьманату Павла Тетері і його нещасливу долю на еміграції, короткочасне гетьманування Степана Опари, прихід до влади Петра Дорошенка, його боротьбу про бунтівливого брацлавського полковника Дрозда, про дії подільського полковника Гоголя (предка великого письменника). Взагалі, незнаний автор мав під рукою деякі джерела, про які ми говорили у попередніх статтях. У даному фрагменті він не посилається на жодне джерело, але можна твердити, що тут він спирався на власні враження і свідчення очевидців. Можна знайти свідчення того, що незнаний автор, який добре знав українську мову і збагачував українськими своїм твором, був обізнаний з українськими історичними піснями й думами. Вже на початку ВХ він наводить уривок з відомої думи про Жовтководську битву 1648 р., про що ми вже писали у одній із своїх статей (3). Тут же натрапляємо на цікаву деталь у роз-

повіді про Юрія Хмельницького, який своїми діями „свій народ засмутив, поганих увеселив" (арк. 143 зв). Тут легко вгадується зворот з народної думи «Богдан Хмельницький та Василь молдавський», де розповідається про молдавський похід гетьмана у і 650 р. і додається:

«То пан Хмельницький добре учинив:

Польщу засмутив,

Волощину побідив,

Гетьманщину звеселив!»(4).

Взагалі мова автора "Віршованої хроніки" є яскравою, образною, багатою на порівняння та алегорії, містить у собі чимало натяків, архаїчних та діалектних слів, часом запозичених з інших мов. Через це її переклад є своєрідним збірником ребусів та шарад, розв'язувати які дуже складно, тому не завжди можна дати однозначної відповіді чи перекладу. Додамо, що значна частина пам'ятки писана досить нерозбірливо, тут є чимало різних дефектів та поправок, що теж дуже утруднює переклад.

Опис подій 1665 р. є досить загальним. Основний перебіг подій викладено у ньому більш-менш вірно, причому знаходимо тут ряд важливих оригінальних звісток. Спочатку автор розповідає про мало-знану спробу учасників анти польського повстання на чолі з Червонбаштою (Червонобаштою) взяти Білу Церкву, яка була безуспішною, оскільки проти них виступили не тільки польські вояки та німецькі найманці, яких дав комендант білоцерківського гарнізону Стахорський, а також і вірні Речі Посполитій козаки гетьмана Павла Тетері ("королевчики"), додає деякі деталі щодо тяжкої долі гетьмана Тетері в еміграції. Унікальними є дані щодо раннього, молдавського, етапу біографії полковника Дрозда (досі перші згадки про Дрозда відносили до 1654 р.). Отже, не випадково син Дрозда, теж Василь, жив у 1707-1708 рр. у Ясах. Оригінальними є дані щодо дій полковника Гоголя, польського шляхтича Бриського (Бжиського), польського полковника Пива, також оригінальні деталі, наприклад характеристика грека Костянтина (полковника Костянтина Могилевського), землетрусу та ін.

У даній статті ми обмежимося наведенням уривка "Віршованої хроніки", продовжуючи поступову розшифровку та публікацію нами твору. На сьогодні нами вже видані частини цієї хроніки з описом подій Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр., початку Руїни, також поеми про Івана Сірка та полювання на Поділлі, котрі були включені до складу ВХ, здано до друку переклади фрагментів, що стосуються подій 1661-1664 рр., битви під Монтвами

(1666 р.). Текст, набраний жирним шрифтом, означає заголовок, який писався на кожній сторінці ВХ угорі. Підкреслення нами деяких слів означає, що у польському тексті оригіналу напроти них на маргінесах стоїть "ліхтарик". Окремі слова, що їх не вдалося прочитати, позначаються нами таким чином: (...)*.

1)Бібліотека Польської Академії наук у Кракові. - Відділ рукописів. - № 1275.

2)Мыцык Ю. А. Записки иностранцев как источник по истории Освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. - Днепропетровск, 1985.- С. 55-60; Мицик Ю. Буремний 1648 рік (добірка неопублікованих джерел) //Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво. - К., 1998.- С 307-311; Мицик Ю. Батозька битва очима автора «Віршованої хроніки» //Пам'ять століть. - 2002. - № 2.-С. 37-49; Мицик Ю. Берестецька битва 1651 року очима її учасників//Пам'ять століть.-2001.-№ 2 -С. 28-69; Поезія 87. - К., 1987,-Вип. 1.-С. 171-184; Мицик Ю. із рукописної віршованої хроніки другої половини XVII ст. // Київська старовина. - 1993.- № 3. - С 46-56; Мицик Ю. Чуднівська та Слободищенська битви 1660 р. на сторінках "Віршованої хроніки" //Архіви України. - 2005.- № 4. - С 76-103; Мицик Ю. „Віршована хроніка" про завершальний етап Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. //Історичний журнал. - 2004. -№ 1-2. - С. 98-110; Мицик Ю. Пилявці, Львів, Замостя: події початку Національно-визвольної війни на сторінках "Віршованої хроніки" //Україна в Центрально-Східній Європі. - К., 2006.- Вип. 6. - С. 509-547; Мицик Ю. Дрожипільська битва 1655 р. на сторінках Віршованої хроніки //Journal of Ukrainian Studies. Summer-Winter 2004. - V. 29.- № 1-2.-С. 311-334; Мицик Ю. З "Віршованої хроніки" (до 350 - ліття Жванецької битви та оборони Буші) // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків. Українська історична наука на сучасному етапі розвитку. - Кам'янець - Подільський - К. - Нью Йорк-Острог 2005. - Т. 1.- С. 73-84.

3)Мицик Ю. "Під городом Корсунем..." (з історії пісні про Корсунську перемогу)//Жовтень. - Львів, 1983. - № 7. – С. 100-102.

4)Украинские народные думы. - М., 1972. - С. 280

Додатки:

А коли влітку втомлене польське військо вирушає,
Як про це нижче будеш читати, закликає Любомирським,
Устшицький швидко веде в Польщу більшу частину війська, в
Польщу.

Тетеря, запорозький гетьман, підскубану гуску
Козаків своїх, королевчиків. маючи (досить) від злих бунтівників,
Відступає під Білу Церкву, а бунтівники стали бити королевчиків,
Вони швидко з Червонобаштою, понад десять тисяч, валом
Пішли в наступ своїм шиком, досить широким "галасом",

Також швидко пішли Тетеря й Маховський, разом з білоцерківськими,
Комендант додав німців з тамтешніми поляками.
Вони так додали протягом години смертельного духу,
Аж не стало всім розгромленим бунтівникам запалу.
Кричав Тетеря: "Досить, вже досить, хлебтати своєї собачої крові",
Та заюшені білоцерківські не перестали лоскотати
Після чого Тетеря, дотримуючи слова лехам, вже мусив йти
До Лукомля, даного собі, небезпека його душить.
Хоч Тетеря був тетеревом недурним і мудрим,
Це був вважай красивий глухар з великими яйцями
Червоних золотих своїх мішків, також талярів битих,
Срібла й золота найліпшої проби штук добірних литих,
Та були такі, котрі його використали у своїх інтересах, бравши гроші,
Чи то на маєність, а у швидкій рекуперації
Він мав велику кривду, коли у нього відібрали майно
і вважай з нічим, обдуривши його, пустили,
Кажучи так, що це Тетеря, тетерук, хоч буде белькотати,
Це дурний птах, хоч польським правом буде хлистати.
Що бачачи, Тетеря був вважай глухарем свій час немалий,
і здивований чекав, що буде милість та справедливість.
Але справедл и вість нешвидка і не кожному дається,
Не право, але ліве, криве, скривлене, дається скривдженому,
А коли він ще й зубожів, що зовсім не було з чого дати (грошей),
А той цим же салом шмарує, ще починає погрожувати
Тетері, вліво подивившись, ліве вухо дає,
А вправо, що дав добре на право, праве вухо, вважай крається,
Почав белькотати Тетеря у молдавській землі з ордою і турками,
Йдучи конференціями слідами Виговського.
і тут він помирає, як і той, не добившись свого,
Аж Дорош дорушив те, що Хміль захмелів зі свого початку,
Як будеш читати нижче, а Хмелик, син Хмеля, прихмелів,
Не тільки лехів, але й свій народ засмутив, а поганих звеселив.
Тут же запорозьким гетьманом стає Опара,
А козацтво з цього боку Дніпра йде до нього.
Цей ставши гетьманом, тільки — но схотів через послы опертися,
Даючи знати про себе, щоправда з королем він не хоті Б сваритися.
Тільки-но Опара оперся, як тут же опинився на іншому світі.
А якої смерті опарений зазнав, про це моя рука не плете.
А тепер, будь милостивий, Боже, померлим, хворим, конаючим,
Засмученим, в'язням і грішникам, які волають до Тебе//(арк. 144)

[...]/(арк. 147) 3 подання поганства у 1666 р. Дорош запорозьким гетьманом.

По смерті Опари козацтво з цього боку свого Дніпра
Розривається: одні Хмелика, другі Доруша злого
Прагнули поставити гетьманом; але як цей до свого війська,
Так і той зтягували шайтанське (?) поганство;
Бо і русь козацтво зичили собі з'єднання
З татарами у один союз, але за свої гроші,
Як Хмелик кримнів, ногайців, щоб Дороша захмелив,
Так і Доруш білгородців, щоб Хмелика дорушив, зачмелив.
Якщо Хміль був початком з гніву Божого всього злого,
То Хмелик прихмелив своїм гетьманством до цього вищезгаданого.
А цей Доруш вважай докінчив і дорушив по-собачому,
Ставши Юдою християнства, зрадливим безчестям
Проти Бога, проти совісті, Доруш чи Дорушенко,
Проти королеві і власного народу доконченку.
Що той струснув, затрусив, порушив і з фунту розрушив,
Те Хмелик поправив (?), відновив, цю решту доламав, сокрушив.
Не тільки присягнув поганським вовкам, але і змія турчина
Привів і взяв собі за пана, дорушив, їм (?) причина.
Він взяв це і хана поганство, а якби міг, то й пекло Вельзевула,
Щоб за один ковток ковтнув, щоб (?) така пащека велика.
Йменувався родом козацьким, але швидше казуцьким,
І його кров'ю сам годував стервом своїх круків.
Отаким казукам старшинував чортівського гаду,
Що тільки на хрест святий кричав з поганським змієм з ядом.
Вовків поганським підводив, що на цей хрест руку, ногу (?),
Підносив і сам себе, і народ свій спотворив,
Підавшись з казукою шайтанського гаду чи звіра,
(...)* бридким птахом, будучи подібним до нетопира,
Казився з кожною казукою, поганству присягав,
Як Юда християн у неволю запрягав;
Л русь його підтримувала, також злобне поганство,
У чому він аж надто пристосовував (...)* це тиранство
Та не дістав гетьманської булави з подання поган,
З Хмеликом у диких полях почали конфліктувати.
Хмелик мав ім'я з собачих справ згаданого Хмеля,
Але з намови казуків скинув чернечий клобук,
Покинувши молитви, з ченця став освічений рицар,

Як вище описав, але Доруш на це виправлений.
 Коли вони зіткнулися між собою, довелось своїм герцем дати вступ
 До бою,
 З обох сторін сильні орди у своїм ладу (?).
 Тоді орди почали між собою нашвидкоруч вести переговори:
 „Навіщо нам один проти другого битися,
 Нехай пес пса, гяур гяура рве як хоче, також кусас,
 Не треба нам собі (шкодити)(..)* зубові, також (..)* вуса. // (арк. 147 зв.)
 Грасує Поділля у 1666 р. Дрозд дається на гетьманство.
 Тільки той пес, який нам, вовкам, є зичливішим, хай буде гетьманом,
 Аби лиш невинні християнські вівці видавав нам, панам.
 Цього залишити Україні, а Юрася —до Порти,
 Хай скуштує, (...)*) які є турецькі торти".
 І так Хмелика віддавши, котрий сидів у Єдикуле,
 Вчився там турецьких звичаїв, хворіючи,
 А під час власне цих уособиць того чи іншого
 До казучтва перед цим перекинувся Дрозд з польського війська.
 Цей був молдаванином, раніше вів вояків під прапором
 Кременецького старости, з Молдавії злетівши коноплянкою,
 Будучи у польському війську, він був знаний панам своєї енергіїю,
 З мужнім серцем, бистрою рукою, на швидкому коні
 Вискакував на герць, тяжким обухом бив у чоло,
 Не втік від нього вовк, лис, звір, птах, глянеш, аж довкола вже голо.
 Зібравши понад десять тисяч козацького війська,
 Він почав своїми м'язами трясти подолян різними способами
 на свій голос
 І дертися на запорозьке гетьманство, був уже близько цього.
 Через це великі й страшні напади він чинив з розпушеним пір'ям,
 Обіцяючи русі, що не буде (?) насіння лядського;
 Своїми сотниками постійно плондрував лехів, Поділля,
 Діставав, здобував, як будеш читати, також (?) вивчати.
 Взявши собі грека Костянтина з гострою
 Кмітливістю і розумом бистрим у своїй розторопності;
 А тому, що сам був муж і мав до ради цього (Костянтина),
 Був Дрозд у повазі у русі за зрадливий норів.
 Атак, коли ці були шляхті, містам, селам набридливі співання
 і цих gog?w аж надто невдячних витрясання,
 Коли казуки били вбивали, рвали, дерли гвалтом,
 Щораз до цього бенкету було більше приводів до помсти (?).
 Але тут нема кому чинити опір, бо військо було тоді у своїй конфедерації.

Змилювався Бог, гетьман, кий, довго ж цього шматочка,
З (...) * синів і київському воєводі,
Щоб зміг заманити Дрозда до клітки, до своєї в'язниці,
Щоб з плюгавими татарами у його гнізді, звитому у Брацлаві,
Удушити, чи втратити свій хвіст, що трясеться перед лехами;
Тоді, коли з'єднався воєвода вже з частиною війська
До Гусятина, аж казуцтво свого куска,
Прагнучи вхопити, несподівано Збризе доценту вирубали,
І, надщербивши війська, з цією великою здобиччю мандрували назад,
На ніч, зайшовши поміж ліси, їли, пили із здобиччю,
Сріблом, золотом, грошима, бидпом, кіньми діляться, рахують.
За ними йшов Бриський, щоб помститися за шкоду Збризя,
(...) * міг Дроздових з пір'я обтрусити, //(арк. 148)

1666 р. Дрозд битий.

А так, маючи кількасот вояків до цього калауза,
Побачив під Карабчиевом, що ватага дужа,
В кількасот коней, впившись горілкою, різали
Волів, телиць, баранів, іншими ділились,
Також сріблом, різним добром, різними цінностями,
А вдень цим же Недобором, лісом та скелями
Хотіли йти, але як тільки вже стали братися до цього,
Ранішні зорі своїм рум'янцем освічували шлях.
Пустивши драгунів понад річкою, йдучи під лісом,
Він сам з другого боку крикнув з поля кінним, сам гарцював,
Примчавши зі своїми, бив, рубав, поки була Божа воля,
Розгромив, захопив усю цю здобич, бив, доки стало поля;
Дійшовши Бару, воєвода з кількадесятьма знаками,
Під якими орлиних, яструбиних, кігтистих птахів
Він мав з собою, багато яструбів, різних добровольців,
Угору над гороб ця м и Дрозда з (...) *,
Мав також чегликів, що над (...) * чужим і (...) *,
Ледве показалися, брали добрими кігтями волів.
Це дивно, часом жаль, що те, що в землі сиділо.
Чи на горі, чи на споді, і те не влезало,
Особливо пустільги (?), канюки, котрі за мишами,
За кониками ганялися, чи в (...) *
Не тільки телиці, барани, але й жито, пшениця,
Ячмінь, овес, горох, гречка, що потрапило на очі.
З цим же воєводою шулікою подільський генерал
З різним хижим птаством, з гори б'ючи сердюків,

Маючи артилерію певну з амуніцією, потрібну птаству,
Прибув з Кам'янця, взявши велебне благословення.
Там же й Пиво з пивохами, але не мазовецькими,
Яке перебралося з Димира під Кам'янець зі своїми,
Там же зібралися на трактування Дрозда і його Шпака,
На грека Костянтина і на шкідливих горобців, на того і цього.
Аж далі Доруш, гетьман, пугач з великою головою та вухами, Злігас
з совиним казуцтвом, своїм бридким польотом глушить, Маючи
татарських вовків, які теж з великими головами, страшними зубами,
Поблизу пугача ставали, стережучи його дзьоба.
В цей раз хоч він і не мав за пана орла з орловими,
Але на Дрозда і Шпака одне розумів, бо не мав його зі своїми.
Дрозд, бачачи так багато птахів, що цілковито висіли над ним,
Щипав, як міг, свистів з пищаль, гримів з гармат,
Засівши у Брацлаві, вилазками відігрувався
І як міг і вмів своїм голосом по-різному приспівував.
Але коли побачив, що шуліка не візьме гору над орлом,
Ані іншому подільському зі своїм птаством його (?) зубів, //(арк. 148 зв.)
Дрозд із своїми у Брацлаві у 1666 р. докінчений.
А при Дрозді вже не вибігти горобцям, що чуже просо їли, пили,
про примари нападу не дбали, йшли й босо
На чужу шкоду лехам, тепер же платять за це.
Смерть підтина, шуліка запалює (?), все більше скидає своє гаряче,
Там же і пугач марно лобом, вухами трясє на пташину.
Також і кримські вовки вишкірили зуби на шкідливих пташок,
З усіх боків гострять і цей, і той свої хижі зуби.
Дрозд почав нарікати на цю приманку і на розставлену сітку,
Шукав способу, щоб з клітки вирватися через ґрати,
Але не змігши, став думати, на яку приманку мав би клюнути (?),
Злий яструб (...)*, шуліка, злий пугач, гірший вовк враз хоче вибловати;
З намови своїх горобців та зозуль, що були у Брацлаві,
Яким усім йшлося про шкіру, які тріпотіли крильцями,
Подається врешті до пугача, але ж це Юда, Дрозде,
Видно не знаєш, що він за пазухою має на тебе гвіздки.
Підеш і ти, як Хмелик Юрась і інші, до ката,
Нап'єшся води, не будеш уже мати з Дороша брата.
Якщо баран і невинна вівця перед ним не всиділи,
Тим більше пташка буде у нього в задку і приспівує (?)
Солов'їним голосом, хоч цей співає, а тут уже скрізь „Пугугу”,

У темряві в унісон з вовчим виттям „Угугу”,
Все більше скликуючи своїх, бо якщо вовк м'ясо смакує,
То пугач тим більше, коли звірина чи птах до смаку.
Моя порада, краще було б тобі вдатися до орла - пана,
Атак, гордий пташку, твоя справа була профана.
Такі сталося, коли Доруш, умовивши його, зцапав.
Маючи кілька тисяч певних птахів, пташка з радістю схопив,
На котрого мав прихований задум, щоб той не подався на гетьманство,
А прийнявши горобців під крила, задав йому таємно тиранство.
Добивався також шуліка, (...)*, хотів взяти пташка у пугача.
Що його міг мати (?)• у кігтях орел, але не взяв у кудлача,
Бо вовки при його боці, як пси. при своєму залишались побратимові,
А яструб, він же шуліка, сказав, що навіть коли його вб'ють, бути з ними (??).
Хто звичайно пташка тримає для своєї втіхи в пищанні,
Цьому теж звичайно залишається красне гівенце в зиску.
Заспокоївши зграю злих горобців, він зі своїми повернувся назад,
А пугач з рештою горобців до чигиринської стріхи.
Хоч горобці „ців, ців” що пугач був гетьманом, верещали,
Але тихенько, бо через татарських вовків, псів, нічого не досягли.
Вовки також своєю масою пішли в пустелю диких полів,
Захопивши українських і різних людей, отримали своє.
Цього ж року тряслася земля вночі на подив людям,
Шафи, столи, мур і будинки тряслися з майном,
Значні шкоди, жорстокі напади, ці горобці чинили,
(...)* доки їм ці війська в згубі не перешкодили
(...)*//(арк. 149)

"Ліхтарики" на маргінесах.

Арк. 144

Каштеляна підляського, маршал ка литовського.

Арк 147 зв.

Довколо Меджибожа, Зінькова, Шаравки, Вербки, Ярмолинці, Пісочне, Солобків, Бебехи, ці містечка, три оази повертаючись до них, сильним штурмом козацтво Дрозда нападало, вбивало і все, що було з доброго майна, забирало, вважай все Поділля зруйнувало, особливо вночі нападаючи, а інші вдень; тільки Бог, а місцями фортеця затримала, хоч і з невеликою шкодою своїх людей.

Арк. 148

Могилів подністрянський.

Бжиський.

Пшипо[...]цький, староста галицький.
Миколай Потоцький, кам'янецький староста.
Цей мав шкідливого пташка (...) * тисяч
Арк. 148 зв.
А орд, котрих кількадесят тисяч і козаків вовкам (?) (...) *

Коментарі:

Арк. 143 зв.
«Любомирським»... У 1665 р. підняв рокош проти короля Яна Казимира, який вдалось приборкати ціною тяжких людських втрат і складних компромісів.

"галасом". «Галас» - спосіб ведення атаки козацькою кіннотою
Арк. 147

«скинув чернечий клобук». Юрій Хмельницький після складення гетьманської булави став ченцем бл. 1663 р. У 1669 р. він полишив чернецтво і знову втягнувся в політичну боротьбу. Зазнавши поразки під Уманню від союзної Дорошенку Білгородської орди він надовго опинився у турецькому полоні. Нижче автор ВХ перебільшує залежність Дорошенка від Білгородської орди, до того ж не тк дорошенківці, як Белгородська орда громили Ю.Хмельницького у 1669 р.
Арк. 147 зв.

Польське слово „makogwa" може перекладатися і як „коноплянка", тобто „Acanthis sittaoides", різновид птаха, і як "гуска, дурепка".

«через понад десять років він ...вийшов». Дійсно, коли Дорошенко капітулював (1676 р.) і був засланий царем Олексієм до Вятки, турецький султан Мухамед IV поспішив зміцнити свій вплив на Правобережній Україні. З цією метою він визволив з ув'язнення у стамбульській фортеці Єдикуле Ю. Хмельницького, надав йому титул «сарматського князя» і здійснив два походи на Чигирин (1677-1678 рр.), щоб посадити цю маріонетку на престолі. Хоча Чигирин впав, однак досягти мети султану не вдалося. У 1681 р. було страчено турками і Ю. Хмельницького.

"гетьман". Йдеться про великого коронного гетьмана Станіслава "Реверу" Потоцького (гетьманував у 1654-1667 рр.).

Арк. 148

«Недобором». Недобори (Медобори) ліси й пагорби поблизу Кам'янець-Подільського - улюблене місце дій українських повстанців - левенців.

«Дрозд..., засівши у Брацлаві». Дрозд, що став притримуватися промосковської орієнтації, боронився у Брацлаві майже 2 місяці, але 15 жовтня 1665 р. мусив капітулювати перед Дорошенком і той його привіз у Чигирин.

Арк. 148 зв.

«Підеш і ти, як Хмелик Юрась і інші, до ката». Про долю Ю. Хмельницького вже говорилось. Дрозд же був ув'язнений у чигиринському замку. У травні 1666 р. він викрав гетьманську булаву і хотів втекти до лівобічного гетьмана І. Брюховецького. За це його Дорошенко звинуватив у зраді і наказав розстріляти.

*В. Й. Вихованець (м. Нетішин,
Хмельницька обл.)*

КОНФЛІКТ ЗВИЧАЮ І ПИСАНОГО ПРАВА НА ТЕРЕНАХ ВОЛИНІ В XVI СТ.

Величезні пласти історії України, в тому числі й окремих теренів, зокрема Великої Волині, продовжують зазнавати системного переосмислення й наукової реабілітації з власне національно-державницьких позицій. Вимога бачити цю історію крізь призму штучної "імперіальної" єдності, фактично ж колоніальної залежності, та ще й крізь окуляри класової **ідеології**, можливо, існує ще тільки як багатолітня звичка в свідомості лиш деяких науковців. Отже, по-новому, а фактично в натуральній реальності споглядаємо тепер при допомозі "розчищених" джерел і чудом уцілілих документів історію суспільних мас, окремих династій, родин, постатей, що мешкали на Волині, і навіть історію уявлень та ідей.

Вважалось, наприклад, незаперечною істиною: з часи, коли при владі були князі, шляхта або цар - юридично-правові, моральні, світоглядні суспільні засади були, перш за все, недосконалими, далі - однобокими, нещирими, "хижацькими", "отруєними" релігійним опіумом тощо. Проте уважне дослідження світоглядних, звичаєвих правових ситуацій, зокрема на Волині, в часи істотно віддалені, скажімо, в XVI-XVII ст., дозволяють бачити не стільки недосконалість тих чи інших норм, скільки, можливо, недобросовісність деяких суспільних суб'єктів в їх дотриманні, а також певні конфлікти між порядками давніших періодів і новітнім, переважно рецептованим, т. зв. демократичним життєустроєм.

Правова проблематика Великого князівства Литовського, котра знайшла своє відображення в Литовських Статутах (ЛС), а після Люблінської унії 1569 р. — в коронних сеймових конституціях (вжиткова назва "конституції коронні"), широко опрацьована такими істориками юриспруденції, як М. Максимейко, Г. Демченко, І. Малиновсь-